

De Eraut

van de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 28 Juni 1881 (Staatsblad No. 124.)

Zondag 2 April 1911. N°. 1735.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE, Abonnementen en Advertenties aan de ADMINISTRATIE Bureau: Warmoesstraat 96, te Amsterdam.
Inschrijvingen, die later dan Donderdag 's namiddags te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementsprijs: franco aan huis, per drie maanden f 1.20, voor België per jaar f 5.30 bij vooruitbetaling, voor het verdere Buitenland en Ned.-Indië per jaar f 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers f —.10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandelaars, Postdirecteuren enz.
Advertentie: van 1 tot 6 regels f 1.20, voor elke regel meer f —.20. Aanvragen en vermelding van lieftogaten f —.12 per regel.

Van de Voleinding.

XII.

Doch wij prediken Christus den gekruisigde, den Joden wel ene ergernis, en den Grieken ene dwaasheid.
Maar hun die geroepen zijn, beiden Joden en Grieken, prediken wij Christus, die kracht Gods en de wijsheid Gods.
1 Cor. 1: 23, 24.

In het zuiden lag, van Jeruzalem uit gerekend, Egypte, ten Oosten Babylonie, Assyrie en Perzie, ten Noorden Phoenicie en Syrië, doch van niet minder belang voor Israël was het volkenleven dat ten Westen van het Heilige Land lag, en dat in de Schrift gemeenlijk wordt aangeduid door het woord: de eilanden. Als er in Jesaja staat: „De eilanden zullen naar zijne leer wachten“; „de eilanden zullen op Mij hopen“; „alle inwoners der eilanden zullen zich over u ontzetten“; en zooveel meer, dan wordt hiermee vooral op Europa gedoeld. Vooral bij het lezen van het Oude Testament kan men zeggen: De eilanden in de Schrift, dat zijn meest wij; niet uitsluitend, maar toch grotendeels. De zaak is namelijk, dat het Hebreeuwsche woord, dat door eilanden vertaald is, meer in 't algemeen beduidt een door de zee bespoeld kustland. Tweeërlei kan hieronder dus verstaan worden, niet alleen een eiland in den eigenlijken zin van 't woord, omdat de kust van een eiland ganschelijk door de zee omspoeld is, maar evenzoo een vast land met een kuststrook langs de zee. Nu is de zee in de Schrift zoo goed als altoos de Middellandsche Zee, de wereldzee der oude dagen, en in die Middellandsche Zee lagen vlak tegenover de kust van het Heilige Land een zeer groot aantal groote en kleine eilanden, die meest door Grieken bewoond waren, en achter die eilandengroep lag het vaste land van Griekenland zelf, dat met kustland omzoomd, aanvankelijk evenzoo den indruk van een eiland maakte, vooral in den Peloponnesus, een machtig schiereiland. Lag dan daarachter weer Italië, en verderop de kust van Spanje, dan vatte de Schrift geheel deze omzooming van de oude wereldzee saam onder den éénen naam van: de eilanden, en daar Griekenland, van Jeruzalem af gerekend, vooraanlag, verstond men in Israël onder de eilanden in het bijzonder geheel de Griekse groep van Staatjes, eilanden en koloniën, kortom, de geheele Griekse wereld, gelijk deze ten Westen voor Israël was, wat Babylon en Perzie ten Oosten waren. Het is daarom noodzakelijk, bij het lezen der Schrift, ook op het verband dat ons thans bezighoudt, te letten. De profetie dat „de eilanden op de leer van den Messias wachten zouden“, is vervuld toen de apostel te Athene, te Corinthe, te Philippi, te Thessalonica, en elders in Groot-Griekenland het Evangelie verkondigde, en Kerken in Jerus' naam gesticht heeft. We kunnen daarom niet volstaan met de korte schets, die we gaven van wat in Egypte en ten oosten in Perzie voor de Voleinding der wereld gehouden werd, maar moeten ons ook ten opzichte van het Griekse leven gelijkje vraag stellen. Al is het toch, dat in een latere periode veel Oostersche voorstellingen in Griekenland ingang vonden, oorspronkelijk bezat de Griek zijn eigen denkbeelden over de geestelijke dingen en zoo ook over wat in het onzienlijke voor ons verborgen ligt en zich eens uit die verborgenheid zou openbaren.

Aan een uit-zijn van het leven met den dood geloofde de Griek niet. Hij was geen materialist. Wie door den dood van deze wereld verdween, moest toch ergens huizen, en deze verblijfplaats der dooden dacht de Griek zich als onder deze aarde schuilend. In een diepen afgrond, dien hij den Hades noemde, of ook wel, omdat het in den Hades donkere nacht was, de duisternis. Op aarde de zoon, in den Hades het nachtelijk donker. Die onderwereld vormde voor hem een eigen rijk, en in dat rijk werd de heerschappij gevoerd niet door Zeus of eenigen anderen oppergod, maar door een eigen god, veelal Pluto genoemd. Bij den ingang van die onderwereld waren de woningen van den Slaap, van den Droom, van de ziekte en pestilentie, van den hongersnood en zooveel meer, de woonplaats van alles wat op den dood loert, of den dood tweebrengt. Was nu een gestorvene in die diepte van den afgrond ingedaald, dan bevond hij zich al spoedig voor een breede rivier met zwart-getinte wateren, die als ware het de grens vormde tusschen het leven onder de zons daarboven, en het leven in de donkerheid van den Hades. Over die rivier ging men niet zelf, maar men werd

er over gezet door een veerman, in een daarvoor gereedliggende veerpont. Charus was de naam van dien veerman, een ruwe, hardvochtige, aan alle mededoogen gespende woestaard, dat al wat op aarde met liefde omringd was geweest of liefde had ingeboezemd, zonder schijn of schaduw van medegevoel, gansch meedoogenloos uit dit aardache leven wegnam, en in de donkerheid overzette. Men legde het lijk een geldstuk in den mond, dat de veerman er uit nam en opstak. Was nu een gestorvene aan de overzijde van de Styx aan wal gezet, dan vond hij daar den helmond, een vreeslijk monster met drie koppen, volgens sommigen de kop van een leeuw, van een wolf en van een hond, terwijl zijn staart ook wel als een slang wordt voorgesteld. De taak van dien helmond nu is, om wel een ieder die door Charus is overgezet, in den Hades of onderwereld toe te laten, maar niemand er weer uit te laten ontsnappen. Nauwelijks zijn de afgestorvenen in den Hades aangekomen, of het heimwee naar het leven op deze aarde verteert hen, maar de helmond is het monster dat allen terugkeer voorkomt en belet. Slechts van twee personen getuigt de mythe, dat ze den helmond te machtig bleken, de een was Orpheus, die geheel de onderwereld bekoorde door zijn zang en muziek, en de ander Hercules, de fysiek-machtige held, die den helmond kort en goed bij de luvren greep en hem wegsleurde. Maar alle overigen sidderen voor zijn macht, en blijven in de onderwereld omdolen. Men had dan zijn lichaam op aarde moeten achterlaten. Het lijk rustte in het graf. Maar zelf was men als een schim naar beneden afgedaald, en daar bewogen deze schaduwgestalten zich op een eendeloos weiland, waar als eenige weelde de Asphodelos-bloem geplukt kon worden, en volgens sommige voorstelling zelfs werd gegeten. Opmerkelijk is het, dat men zich in deze onderwereld behalve de Styx nog drie andere rivieren dacht, welke ons bijna vanzelf aan de vier rivieren in het Paradijs herinneren, en aan de wateren van deze rivieren werden allerlei eigenschappen toegekend. Zoo aan de Lethe het vermogen om alle leed en zonde te doen vergeten. Een andere was de rivier van de tranen, weer een andere de vloed der weeten, en een derde was een stroom van het vuur om de dooden te verbranden. Maar geheel dit onderaardsche rijk werd ook van geheel andere zijde opgevat als de groote schatkamer van de wereld. In den grond school het zaad en uit den grond kwam het groen en alle plantsoen, en dit niet alleen, maar in dien ondergrond waren ook de rijke goud- en zilvermijnen, en zoo verklaart het zich dat de afgod van deze onderwereld, die men niet alleen Hades, maar ook Pluto noemde, later de afgod van den rijkdom werd, natuurlijk in geheel andere beduidenis.

Toch bleef de Griekse voorstelling bij dit afdalen van de dooden in de onderwereld niet staan, maar ze vlocht er tevens de oordeelsgedachte in, zoodat er waren voor wie deze onderwereld een toestand van zaligheid moest opleveren, en anderen, voor wie ze tot een hel moest worden. Ze deelde daarom de onderwereld in twee sferen in, de eene als verblijfplaats der gezaligden, de andere als de strafplaats voor de verlorenen. Die verblijfplaats der gezaligden noemde ze het Elysium, veelal als de Elyseische velden bij onze dichters voorkomend, en de verblijfplaats der verlorenen heette de Tartaros. Later voelde men, dat het toch niet aanging deze Elyseische velden vlak naast de hel te plaatsen, en kwam toen tot de voorstelling, dat de hel een nog dieper afgrond onder het Elysium was, of ook dat de Elyseische velden ergens op deze aarde heel verre in het westen waren te zoeken als het „eiland der zaligen“. In dit Elysium dacht men zich dan de gezaligden als lieden die hun aardache leven in ongestoorde kalme voortzetten, speelden, zongen, dansten, zich met sport vermaaktten en zich aan feestmalen te goed deden, en die, omdat ze uit de rivier de Lethe gedronken hadden, al hun aardich verdriet, zelfverwijt en zorgen ganschelijk vergeten waren. Op het eiland der gezaligden bloeide een boom die gouden appelen droeg, was een fontein waar kristalhelder water uit opschoot, maar toch ook de slang die den boom des levens bewaarde; bijzondereheden, die in verband met de vier rivieren, nogmaals aan de heugenis uit het paradijs konden ontleend zijn. Juist hierom trekt het te meer de aandacht, dat een hooger geestelijk motief aan deze voorstelling van het leven der gezaligden ontbreekt. Want wel plegen de gezaligden in dien lusthof gemeenschap met de goden, en worden ze door de goden bezocht, maar ook het leven van

deze goden mist elk geestelijk karakter en gaat geheel in een hooger aardich genieten op. Zoo bracht de Griek zijn opvatting van het aardache leven in zijn gelukzalige toekomst over, maar dan zoo, dat het aardich genot op het hoogst gedacht werd, en al wat op aarde het geluk vergalt en de vreugde tempert en het genot bediert, bijna weg werd gedacht. De voorstelling van een hooger, hemelsche existentie ontbreekt hem ten eenenmale. Er ligt in zijn voorstelling ongetwijfeld een ideale opvatting, maar het ideale gaat niet boven het aardache leven uit; er ontbreekt alle heiliger ernst aan; het blijft in den kring van de aardache genietingen bevangen. Niet onwaarschijnlijk spreekt hierin de herinnering aan een paradijs na. Mocht men hierop afgaan, en werkte hierin metterdaad zekere Overlevering na, dan komt men tot deze tegenstelling, dat in de Schrift de zaligheid van het hemellevens een zaligheid is, die verre boven den eersten toestand van het Paradijs uitgaat, terwijl omgekeerd bij de Grieken naar niets dan naar den Paradijstoestand wordt terugverlangd. Het ideale der Schrift gaat verre boven het Paradijs uit, en al wordt ook in de Openbaring van Pathmos de naam van het Paradijs bijgehouden, de zaligheid die wordt ingewacht, draagt een veel hooger, meer geestelijk en volheid karakter, terwijl men bij de Grieken zich niets hoogers dan zulk een paradijs denken kon, en veel meer in dit paradijs zich de later ontwikkelde toestanden van het volkenleven in Athene, Corinthe en elders indacht. De Griek blijft aan de aardache voorstelling hangen en komt er niet boven uit. In de Schrift is proces, is verloop, en volgt na afloop van dit proces een geestelijke en zalige volheid, terwijl in de voorstelling van den Griek het blijft gelijk het is, en er niet anders geschiedt, dan dat hetgeen op aarde het geluk verstoort en tempert, weg wordt gedacht, doch zonder dat het in hooger en zin tot een volheid komt. Er wordt geen hooger doel gesteld. Er wordt op niets hoogers gemikt. Voor altoos op het eiland der gezaligden te genieten, wat men op aarde in zijn beste, rijkste oogenblikken genoot, is het hoogste ideaal dat men zich voorstelt. Een onbezorgd, ongestoord Grieksch leven, gelijk het op aarde in de beste kringen en in de periode van voorspoed en geluk gekend was, droomde men zich na den dood, zoo men tot de gelukzaligen behoorde, als duurzaam en blijvend, maar tot een hooger verwachting klom men niet op.

Toch zou men den Grieksch geest onrecht aandoen, zoo men hetgeen in Griekenland van den gemeenen man gold, op allen wilde toepassen. De Mythen toont, en niet minder de geschriften der wijsgeeren, bewijzen het tegendeel. Van de hooge vlucht die de wijsbegeerte in Griekenland nam, behoeft hier niet gehandeld te worden. Reeds de ook onder ons algemeen bekende namen van Socrates, Plato en Aristoteles zeggen ons daarvan genoeg. Maar wel trekt de betekenis der Griekse Mythen hier onze aandacht. Ze kwamen op in een periode toen het verlichte deel van 't Griekse volk aan de gewone volksoorstelling ontevreden was, en behoefte gevoelde om in eigen religieus kring zich in een andere, fijne, en meer bevredigende voorstelling in te leven. Iets wat we ons daarom te lichter kunnen verbeelden, omdat en in de dagen van de Reformatie, en ook nu weer, gelijk verschijnsel zich onder ons voordoet. In de dagen der Reformatie zochten de geleerden in het humanisme en in de renaissance een bevrediging voor wat de religie der Kerk hun niet meer bood, en zoo zien we ook in onze dagen tal van ontwikkelde geleerden, die aan de Christelijke religie in haar eenvoud den rug hebben toegekeerd, en nu in allerlei wijsgeerige bespiegelingen, in theosofische voorstellingen, in Spiritisme en wat dies meer zij, een soort eigen religieus genieting zoeken, die zich steeds meer van het algemeene Christelijk geloof afzonderd. Gelijk verschijnsel nu deed zich al spoedig ook in Griekenland voor. Aanvankelijk was men het allen saam in de hierboven geteekende voorstelling van het leven na den dood eens. Al spoedig echter vonden de geleerden en verlichten hierin niet meer datgene waar hun meer ontwikkeld denken om vroeg. En al keerden ze zich nu daarom niet in vijandschap tegen het gemeene volksgeloof, toch vonden ze daarin voor zich zelf niet wat ze behoefden, en sloten zich daarom in engeren kring aan; en in kringen waarin ze aan hun voorstellingen den vrijen loop konden gunnen; en deze kringen noemden ze: Mysterien. Deze Mysterien droegen, evenals de Loge onder ons, een geheel geheim karakter. Men werd er met veel plechtigheid in opgenomen, maar moest zich ver-

binden tot de stiptste geheimhouding; op schending van dit geheim volgde de bitterste wraak; en op de groote vergaderingen waarop de leden van deze Mysterien saam kwamen, was dan een geheel andere gedachtenwereld aan het woord, die van een veel diepere opvatting van het leven getuigde, en stellig in haar uitgangspunt verheffend werkte, ook al liepen deze Mysterien ten slotte op zulke gruwelen van ongerechtigheid uit, dat in 186 de Romeinsche Senaat den meest ergerlijken uitwas van deze mysterien onder de strengste straffen verbood.

Het hoogst onder deze Mysterien stonden de dusgenaamde Eleusinische, genaamd naar de stad Eleusis, waar deze Mysterien hun hoogtij vierden. In den kring van Eleusis heerschte aanvankelijk een hoog zedelijke opvatting. Het huwelijk werd er in hooge eere gehouden, het concubinaat verfoerd, iets wat te meer noodig was, omdat in de Griekse mythologie almeer de wellust uit het menschelijk leven ook op de godenwereld was overgedragen; wat natuurlijk ongemeene afbreuk deed aan de hooger opvatting van het normale huwelijksleven. Zoo stelde men in deze mysterien het huwelijk weer als grondordening van ons maatschappelijk leven hoog boven aan, en niet de Hetaire, maar de moeder als de ziel van het gezin kwam in rang en orde weer bovenaan te staan. Ook voor zich zelf persoonlijk hadden de leden van dezen kring een hoog zedelijke opvatting van het leven. Ze waren eerlijk, volhardend in plichtsbetrachting, en legden zich toe op deugd en eere. Zelfs kan gezegd, dat ze een element vertegenwoordigden, dat ook ons volkenleven kent, de kern van die brave, in den grond hooghartige naturen, die zonder dieper religieus gevoel, roemen in hun eigengerechtigheid, en er op uit zijn om een onbesproken leven ook onder de hinnen aan te kweken. De vrucht van de Gemeene Gratie. Toch nam dit niet weg, dat ze deze ethische opvatting van het leven inkleedden in een mystieke voorstelling. Ze verdiepten zich bij voorkeur in het land-leven. Wat ze in de natuur om zich heen zagen, werd hun een beeldspraak van alle hooger leven. Het landleven leidt in tegenstelling met het nomadenleven tot vaste orde en regemaat. Het toont een gedurig ondergaan van het leven in den herfst, en een gedurig weer opbloeien van het leven in de lente, en bood hierin een analogie voor het leven in den mensch zelf. Ook hij ging onder, maar kon weer opstaan. Zoo kwam naast de vereering van de orde in het leven, de hope der wederopstanding op, en al deze denkbeelden werden niet als stellingen beleeden, maar in personificatie ingekleed, zoodat alleen als goden gedachte personen dragers der idee werden, en ter eere van die personificatie zich een altaar- en priesterdienst kon ontwikkelen. Het waren geen scholen van wijsbegeerte, maar religieuze conferenties, die de hooger, meer geestelijke en symbolische opvattingen van het leven in vasten vorm hielden, en nu tot het gemoed, de zintuigen en ook tot het denkend verstand spraken. Uit hun aard waren ze aristocratisch in hun streven. Zij die in deze Mysterien waren opgenomen, beschouwden zich zelf als hooger staande wezens, die uit hun vermeende hoogte zeer laag op het gemeene volk neerzagen, zoo zelfs dat ze de onsterfelijkheid, die ze zich zelven alleen toekeenden, aan het gemeene volk ontzegden. Het eigenlijke geheim van hun Mysterien school dan ook in hoofdzaak in hun onsterfelijkheid, wijl hierin de tegenstelling tusschen de ingewijden en het gewone volk het scherper uitkwam. Zij alleen kenden den weg ter zaligheid, de anderen niet. Het zondebegrip sprak hier niet met, althans niet bij de Mysterien van Eleusis. Alles steunde in deze Mysterien op eigen geestelijke zelfvoldaanheid, en van boete en berouw was geen sprake. En wel hielden ze zich aanvankelijk van de schoonheidsvereering van de vrouw verre, om in de vrouw met name de moeder en de kweekster van het gezinsleven te eeren, maar dit nam toch niet weg, dat het vrouwelijk element alras ook in hun voorstelling den eersten rang innam, gelijk dit onder Grieken vooral niet wel anders denkbaar was; en hoezeer deze Mysterien van Eleusis oorspronkelijk een zeer rein karakter droegen, te verhiinderen was toch niet, dat ook op de feesten van deze Mysterien wat wij noemen een *kermesse d'été* een hoofdrol speelde en de schandelijkheden van de Phallus of van Thamus ook hier inheemsch werden.

Anders trad dit Mysterie-wezen op in de Orphische en Pythagoreische Mysterien, die zich hierdoor vooral van de Eleusinische onderscheidden, dat in deze principieel hooger staande Mysterien het eigengerechte beginsel van zedelijke zelfvoldaanheid plaats maakte voor het beginsel van *berouw en boete*. Genoemd naar Orpheus, den goddelijken toon-

kunstenaar, plaatsten zij niet als te Eleusis het leven der natuur, maar de tonenwereld in deze Mysterien op den voorgrond. In die wereld der harmonieën trad dan Eros, de God der liefde, vooraan, nu genomen als het beginsel van alle scheppende kracht, en naast Eros was het Psyche, als de personificatie van het creatuur dat in zonde was gevallen, en nu uit de ellende, die deze zonde na zich sleepte, niet anders dan door lijden in boete en berouw kon worden verlost. Het was dan ook een geheel andere soort van geesten, die in deze Orphische Mysterien bevrediging zochten en vonden. Te Eleusis was het de trotse conscientie die in zichzelf genoot, bij de Orphische Mysterien waren het de lieden van ontruste conscientie, die den roen zochten, en in zooverre spreken deze ons van zelf meer toe. Hier is het de liefde die alles, en ten slotte ook den dood, overwint, en de onsterfelijkheidsidee uit roem en liefde doet opkomen. Ook zoo echter leidde dit in Griekenland niet tot diepere geestelijke opvatting. Het bleef alles in aardache voorstellingen en opvattingen hangen. De Griek kon zich van zijn schoone wereld niet losmaken. En zoo werd ook in de Orphische Mysterien ten slotte alles opgehoeld in goddelijke personificatie, die toch geen waarlijk hemelsche gestalten konden aannemen, maar ons steeds in aan het aardache leven ontnemen voorstellingen worden afgebeeld. Wel dacht men zich Eros als uit den hemel neergedaald, maar dit baatte niet, want ook in het hemelsche leven dacht men zich een feitelijk aardachen toestand, met aardache verleidingen en aardache triomfen. Slechts in zooverre komt derhalve aan deze Orphische Mysterien een hooger betekenis toe, als ze niet uit de zelfvoldaanheid, maar uit de onvoldaanheid met zichzelf hun voorstellingen opbouwden, en althans met de zonde en de verwoestingen die de zonde in het menschelijk leven aanrichtte, rekenden.

En geheel ander karakter weer vertoonden de Dionysische Mysterien, die later in de Bacchantengruwelen gemengd zijn. Waren de beide eerstbesproken Mysterien meer aristocratisch van aanleg, het omgekeerde was het geval met de Dionysische Mysterien, die een beslist democratisch karakter droegen, en er op waren aangelegd, om alle standen- en rangverschil, gelijk dit in het aardache leven bestond, te boven te komen, en daarom een gelukzaligheid predikten, en zinbeeldig voorstelden, waarin alle ongelijkheid zou te niet zijn gedaan, en al wat mensch heette zich in een gemeenschappelijke gelukzaligheid gelukkig zou gevoelen. Dit denkbeeld nu werd ten slotte ook op menschen en goden overgebracht. Ook het verschil tusschen de goden en menschen moest ten slotte wegvallen. De menschen moesten als goden worden, en de goden zich met de menschen vereenigen. Dionysius treedt dan ook op als een godmensch. Hij is oorspronkelijk god, maar hij wil den mensch verlossen van het lijden, en daalt dus in de menschheid af. Hij wordt mensch. Maar ziehier nu de aansijnde tegenstelling met het Evangelie: Terwijl het Evangelie een Godmensch leert kennen, die door zijn goddelijke heiligheid in den mensch het evenbeeld Gods herstelt, is Dionysius een god die mensch wordt, maar om zich diep in het zondige leven der menschen in te leven, zelf op alle manier in de zonde der menschen in te gaan, die dus zelf meezondigt, erger zondigt dan de mensch, en eerst uit die zondige diepte de verheffing van den mensch onderneemt. Zelf komt hij uit zijn diepe zonde weer op en weet weer tot heiligheid, althans in Grieksch zin, te geraken, en nu moet hij door zijn eigen wederopstanding uit zonde en dood ook den gevallen mensch met zich ophieven. Hierbij voegde zich dan, dat de Dionysische Mysterien gevierd werden als het feest van den wijnogst, en nu werd aan den wijn de betekenis toegekend, dat de wijn, door ons den geest te verhitte, den mensch zijn leed vergeten doet, hem in den roes van den wijn een hooger geluk doet genieten, zich in dien roes gelukzalig doet gevoelen, en tijdelijk alle onderscheid tusschen mensch en mensch opheft. Uitgegegaan van de ernstige poging, om door de vereeniging van het goddelijke met het menschelijke den mensch te redden, verliep hierdoor het Dionysische Mysterie al spoedig in toneelen, die eenvoudige schandelijkheden waren, en die in ongebondenheid en brooddrankenheid alles te boven gingen, wat ooit op dusgenaamd godsdienstige feesten aanschouwd was. De van elders bekende Saturnaliën waren hier een uitvloei van, zij 't al meer in politieke zin, doch vooral het optreden der Bacchanten is oorszaak geworden, dat ten slotte al wat in het gewone leven liederlijk en gemeen was, hierin op deze feesten zich zelf